

ИНДИВИДУАЛ ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ДИДАКТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Турдиев Ж. Р.

*“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети “Иқтисодиёт”
факультети Ёшлар билан ишлаш бўйича декан ўринбосари*

Таянч сўзлар: моделлаштириш, белгилаш, рағбатлантириш, мотивация, муносабат, кизиқиш, эҳтиёж, мустақил фаолият.

Ключевые слова: моделирование, обозначение, поощрение, мотивация, отношение, интерес, потребность, самостоятельная деятельность.

Key words: modeling, designation, encouragement, motivation, attitude, interest, need, independent

Замонавий таълим тизимининг стратегик мақсади, бизнинг фикримизча, талабалар томонидан ўзларининг индивидуал таълим муҳитини мақсадли ва мустақил равишда яратиш ва унинг ҳаёти давомида фаол ривожланиши учун шарт-шароитларни яратишга ҳисса қўшишдир. Талабанинги индивидуал таълим муҳити деганда биз психологик, педагогик, ташкилий-методик ёрдам, шахсий электрон таълим ресурслари, шунингдек, ахборот-коммуникация технологияларининг аппарат ва дастурий таъминотини тушунамиз. Бу умрбод таълим тизимида шахсни ўқитиш, ривожлантириш ва ижтимоийлаштиришни амалга ошириш учун қулай шарт-шароитларни яратади.

Бундай ҳолда, ўқитувчи ва у томонидан таълим муассасасида яратилган таълим муҳити талабаларнинг индивидуал таълим муҳитини ташкил этиш усуллари ҳақида амалиётга йўналтирилган билим манбаларига айланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, ўқитувчи талаба индивидуал таълим муҳити мазмунини шакллантириш воситалари ўртасида воситачи бўлиб, ўқитувчи томонидан ишлаб чиқилган таълим муҳити талабанинги ўз билимларини шакллантиришга уринишларини амалга ошириш учун ўқув замини вазифасини бажаради.

Талабанинг индивидуал таълим муҳити таркибини шакллантириши керак бўлган асосий тамойиллар куйидагилар:

- мослашувчанлик ва амалиётга йўналтирилганлик;
- бир-бирини тўлдирувчилик, ресурслар ва хизматларнинг бир-бирини тўлдириши;
- инсон билимларининг ички тузилишига таянишни назарда тутувчи когнитив ёндашувга асосланган ахборотнинг кўп кодли тасвири (билимлар, мустақил равишда ишлаб чиқилган фаолиятнинг расмийлаштирилган алгоритмлари);
- интерактивлик;
- кўп функциялилик, бу турли хил фаолият турларини қўллаб-қувватлаш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини тартибга солиш, ўз-ўзини ўрганиш, ўз-ўзини англаш, касбий мослашиш, ўқитиш шакллари ва методларини ширатиш, индивидуал таълим траекторияси;
- очиклик;
- хавфсизлик ва махфийлик.

Бугунги кунда педагогик фаолиятга қўйиладиган талабларнинг ўзгариши, биринчи навбатда, таълим ва тарбия жараёнига, ўқитувчининг дидактик компетенциясига оид ёндашувлар билан боғлиқ. Ўқитувчилар олдида ўқитишдан ўрганишга ўтишни таъминлаш, талабаларнинг ижодкорлиги ва танқидий фикрлашини ривожлантиришга ўтишни таъминлаш, таълимдаги алоқа ва ҳамкорлик учун психологик-педагогик шароитларни яратиш ва бошқа турли хил дидактик муаммолар мавжуд.

Бу масалаларни ечиш ўқитувчидан юқори дидактик компетенцияларни талаб қилади. Дидактик компетенциянинг моҳиятини тушунишда В.И.Гринев, И.Г.Шамсутдинова, Ю.В.Маховаларнинг илмий ишларига мурожаат қилиш мумкин [1, 6, 3].

В.И.Гриневнинг фикрича, дидактик компетенция ижодий таълим жараёнида ўз-ўзини англашнинг турли дидактик вазифаларини ҳал қилишга қаратилган дидактик ва касбий фаолиятга назарий ва амалий тайёргарликда намоён бўладиган яхлит сифатдир [1].

И.Г.Шамсутдинованинг фикрига кўра, бу “тез, оқилона, эҳтиёткорлик билан ва тўғри дидактик қарорлар қабул қилиш, дидактик муаммони ҳал қилишнинг энг қисқа йўлини топиш, муайян шароитларга мос келадиган усуллар, методлар ва ўқув воситаларини танлаш қобилиятидир” [6].

Ю.В.Махованинг фикрига кўра, ўқитувчининг дидактик компетенциясининг ажралмас қисми, касбий маҳорат даражасининг умумлаштирилган комплекс характеристикаси сифатида намоён бўлади [3].

Дидактик компетенция деганда биз талабани ўрганиш ва ривожлантириш соҳасидаги дидактик муаммолар синфини ҳал қилишнинг яхлит қобилиятини тушунамиз [2].

Индивидуал таълим муҳтида талабаларнинг дидактик компетенцияларини ривожлантириш формуласини қуйидагича ифодалаш мумкин: “Фалсафадаги ўзгариш + педагогик стратегиянинг ўзгариши + педагогик тактиканинг ўзгариши + ижодкорлик”. Замонавий ўқитувчи фалсафасининг ўзгариши педагогик категорияларни янгича тушуниш орқали ҳаётнинг барча босқичларида талабанинг ўзи етакчи ролини белгилайдиган яхлит инсонпарварлик тамойилини амалга ошириш билан боғлиқ.

Таълим эркин жараён. Шахснинг ўзини ўзи белгилаши инсон мавжудлигини кўп қиррали моделлаштириш, ўз тақдирини ўзи белгилаш, ўз “мен”ини танлаш учун турли хил вариантларни таъминлайди, бу қуйидаги таълим вазифаларини ҳал қилишни талаб қилади:

- талабага қадриятларни, маъноларни, шахсий ҳаёт тарзини эгаллашда ёрдам бериш;
- ўз-ўзини тарбиялашга ўтадиган таълим шароитида шахснинг мавжудлиги, фаоллигини рағбатлантириш;
- шахснинг дунёси - шахс ва дунё ўртасидаги муҳим муносабатлар тузилмаси, унда шахс ҳаракат қилади ва у томонидан янги қадриятлар асосида, талабаларнинг муҳим тадбирларда ва турли хил таълим амалиётларида иштирок этиши орқали қайта қурилади;
- талаба нафақат ўқув-билиш фаолиятининг субъекти, балки ўз ҳаётий фаолиятининг субъекти ҳамдир;
- таълим майдони-талаба томонидан “лойиха” сифатида ўзлаштирилган, унинг доимий таълим танлови шаклида амалга ошириладиган ривожланиш ва ўз-ўзини ривожлантириш имкониятлари майдони;
- ўқитиш-ўқитувчининг ҳам, талабанинг ҳам эркинлиги намоён бўладиган, фаолияти ижодий характерга эга бўлганда, шахснинг моҳиятини англайдиган ўз-ўзини англаш воситасидир.

Бугунги кунда замонавий ўқитувчининг педагогик стратегияси қуйидаги йўналишда намоён бўлади:

- мулоқот сифатида ўрганишга (талабанинг гуруҳдошлари, бошқа гуруҳ талабалари, таълим муносабатлари иштирокчилари билан кенгайтирилган мулоқотга кириши; бу диалог, полилог, шахсий мулоқот, шу жумладан тадбир ва бошқалар;
- рефлексия сифатида ўрганиш (талабанинг рефлексив амалиётни ўзлаштириш орқали ўзининг субъектив позициясини амалга оширишга

кириши, сўнгра замонавий инсоннинг акс эттирувчи турмуш тарзига кириши;

- тушуниш сифатида ўрганиш (талабанинг интеллектуал кўникмаларни эгаллаш орқали кириши, мета-мавзуни ўрганиш, талабанинг таълим мазмунига шахсий иштироки, тажриба ва жалб қилиш орқали ўқув материалига сингдириш орқали шахсий муҳим билимларга ўтиш);
- лойиҳалаш сифатида ўрганиш (фаолият усулларини лойиҳалашдан расмий, норасмий таълимга асосланган шахсий таълим траекториясини лойиҳалаш).

Замонавий ўқитувчининг дидактик компетенциясининг шаклланиш даражаси унинг замонавий дидактик муаммоларнинг бутун синфини ҳал қилишга инновацион-технологик ёки инструментал тайёрлиги билан белгиланади.

Буни қуйидагича аниқлаш мумкин [2]:

1) рағбатлантириш усуллари ва ўқитиш усулларини қўллаш орқали талабалар мотивациясини ривожлантириш, шунингдек, ҳар бир талабага турли вақт оралиқларида ўрганишнинг шахсий маъносини тушуниш, “мен-дунё” мазмунли муносабатларини ўрнатиш ҳамда ўқув-билиш фаолиятида қизиқишлар ва ҳаётий эҳтиёжларни амалга ошириш эришишга имкон берадиган яхлит таълим тизимини яратиш;

2) ўқув материалининг мазмунини янги асослар бўйича танлаш: тайёр билимларни ўтказиш эмас, балки ўқув материални ўқув ёки ўқув материали шаклида тақдим этиш асосида талабанинг мустақил фаолияти учун шароит яратиш;

3) педагогик диагностикани талабага ёрдам ва қўллаб-қувватлашнинг янги асослари бўйича, унинг шахсий ютуқлари даражаси ва ривожланиш даражасидан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш, бу фақат мониторинг асосида амалга оширилиши мумкин;

4) ахборот-таълим муҳитини ресурслар тўплами сифатида лойиҳалаш, бу ахборот, алоқа, технологик, инструментал, ўзига хос мавзу бўлиб, талабага фаоллик, ташаббус кўрсатиш, таълимда тубдан фарқли позицияни таъминлашга қаратилган ҳаракатларни танлаш имконини беради;

5) нафақат реал таълим маконида, балки электрон таълимдан фойдаланишда реал ҳаёт жараёнларида ҳаракат ва масъулият тажрибасига эга бўлиш учун талабанинг ўз ўқув-билиш фаолияти ва индивидуал таълим траекториясини ўқув лойиҳасида иштирок этишини таъминлаш;

6) талабанинг ўзини, мулоқот контекстини, таълим ҳолатини, маданий вазиятни, тарбиявий вазиятни, ўқув вазифасининг мазмунини маъносини

ва талқинини топиши сифатида тушуниш тартибини лойиҳалаш ва ташкил этиш;

7) талабаларни биргаликда режалаштириш, алоқа воситаларини танлаш ва биргаликдаги фаолият шакллари амалга оширишга жалб қилиш орқали ўқув коммуникацияларини лойиҳалаш ва ташкил этиш; дарс ва дарсдан ташқари гуруҳ динамикасини бошқариш; дарс ва дарсдан ташқари жамоаларда турли характердаги гуруҳларда тенгдошлар билан мулоқот қилиш тажрибасини ўзлаштириш орқали шахсни шакллантирувчи омил сифатида мулоқот тажрибасини бойитиш;

8) талабанинг баҳолаш фаолиятини ташкил этиш, форматив баҳолаш, критериявий баҳолаш, талабанинг таълимий, тарбиявий, билиш фаолияти натижалари тан олинишини таъминлайдиган кенг жамоатчилик тартиб-қоидалари орқали талабанинг муваффақияти ва ютуқлари динамикасини таъминлайдиган янги баҳолаш тартибларига киритилишини таъминлаш;

9) дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда талабанинг индивидуал ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун шарт-шароитларни таъминлаш, ўқув жараёнини индивидуаллаштириш ва талабанинг шахсий профилдан фойдаланиш;

10) талабанинг рефлексия фаолиятини ташкил этиш; ўз-ўзини таҳлил қилиш, ўз-ўзини назорат қилиш қобилиятини ривожлантириш, таълимни режалаштириш, ўз-ўзини баҳолаш ва ўзаро баҳолаш орқали ўз “мен”ини фарқлашнинг ички кўрсатмалари ва усуллари ўрнатиб, талабанинг рефлексия фаолиятида иштирокини таъминлаш.

Шуни таъкидлаш керакки, дидактик компетенция, бошқа компетенция турлари каби, даражали хусусиятга эга. Бу борада М.Н.Певзнер, О.М.Зайченко, С.Н.Горычева томонидан ишлаб чиқилган ёндашувда дидактик компетенциянинг уч даражасини инобатга олиш мумкин: репродуктив, эвристик, ижодий [4].

Репродуктив даража ўқув жараёнини ташкил этишнинг стереотипли фаолияти (қонуниятларга қатъий риоя қилиш, усуллар ва шаклларнинг чекланган тўплами) тайёр ўқитиш технологияларидан фойдаланиш, ўзини намоён қилиш контекстида жойлаштириш каби хусусиятлари билан белгиланади. Бу ерда ўқитувчининг дидактик компетенциясининг меъёрий-адаптив, ўзгармас, аниқ тузилган экстраперсонал табиати аниқ намоён бўлади.

Эвристик даража ўқитишда қўлланиладиган технология, метод ва услубларнинг тўғрилиги, фаолиятдаги стереотипларни рад этиш, уни такомиллаштириш мақсадида ўз тажрибасини танқидий қайта кўриб чиқиш, ижодий фикрлаш усулларидан фойдаланиш ўзгарувчанлик ва самарадорлик билан тавсифланади.

Ижодий даража ўқитувчининг дидактик жараёни ташкил этишдаги субъективлигида намоён бўлади. Ўқитувчи индивидуал фаолият услубидан фойдаланади, ўқув жараёни лойиҳалаш ва моделлаштиришнинг замонавий самарали назариялари ва технологиялари даражасида педагогик муаммоларни ҳал қилади (тизимли моделлаштириш), ўз технологияларини лойиҳалаш ва такомиллаштиришга қодир, инновацион фаолиятда фаол иштирок этади ва ўзгаришларга мослашади.

Индивидуал таълим муҳитида талабаларнинг дидактик компетенцияларини ривожлантириш замонавий ўқитувчига ўзини ўзи англаш даражасига эришишга имкон берадиган ижодий даражада бўлиши керак. Шундай қилиб, индивидуал таълим муҳитида талабаларнинг дидактик компетенцияларини ривожлантиришда биз ўқитувчининг талабани тайёрлаш ва ривожлантиришни ташкил этишда юзага келадиган мураккаб касбий муаммоларни ҳал қилишнинг ажралмас қобилиятини инobatга олишимиз зарур.

Адабиётлар:

1. Гринев В. И. Формирование дидактической культуры будущего учителя: дис. ... канд. пед. наук. – Харьков, 2003.
2. Даутова О. Б. Образовательная коммуникация: традиционные и инновационные технологии: Учебно-методическое пособие / О. Б. Даутова – СПб., КАРО, 2018. – 176 с.
3. Махова Ю. В. Использование группового консультирования при формировании дидактической компетентности педагогов // Среднее проф. образование. 2009. № 5. С. 46–48.
4. Научно-методическое сопровождение персонала школы: педагогическое консультирование и супервизия: Монография / М. Н. Певзнер, О. М. Зайченко, В. О. Букетов, С. Н. Горычева, А. В. Петров, А. Г. Ширин / Под ред. М. Н. Певзнера, О. М. Зайченко. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого; Институт образовательного маркетинга и кадровых ресурсов, 2002. – 316 с.
5. Ражабова С.Ф. Касб-хунар коллежи ўқитувчисининг касбий маҳоратини оширишнинг ташкилий-педагогик асослари / малака ошириш жараёнида/ Автореф. дис. ... пед. фан. ном.. – Т.: 2004. – 23 б.
6. Шамсутдинова И. Г. Дидактическая компетентность учителя // Высшее педагогическое образование в России : материалы международ. науч.-практ. конф. : в 2 ч. – М., 1997. – Ч. 1. с. 22
7. Қулиева Ш.Қ., Қўйсинав О.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигига таъсир кўрсатувчи омиллар // Касб-хунар таълими. – Тошкент, 2007. – №2. – Б. 9 – 10.

РЕЗЮМЕ

Дидактик компетенция деганда биз талабани ўрганиш ва ривожлантириш соҳасидаги дидактик муаммолар синфини ҳал қилишнинг яхлит қобилиятини тушунамиз. Мақолада индивидуал таълим муҳитида талабаларнинг дидактик компетенцияларини ривожлантириш формуласи ҳамда ҳал қилиниши керак бўлган таълим вазифалари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

Под дидактической компетентностью подразумевается общая способность решать категорию дидактических задач в области обучения и развития учащихся. В статье описаны формулы развития дидактических компетенций обучающихся в индивидуальной образовательной среде, а также образовательные задачи требующиеся решения.

SUMMARY

Didactic competence refers to the general ability to solve a category of didactic tasks in the field of student learning and development. In the article formulas for the development of didactic competencies of students in an individual educational environment, as well as educational tasks that require solutions are described.